

355.01-053.18(497.11-15)"1941"
94(497.11-15)"1941"

COBISS.SR-ID 83804681

Језик рада: Српски
Примљен: 04. 03. 2022.
Прихваћен: 27. 05. 2022.
Тип рада: Оригинални научни рад

Др Драган Цветковић, музејски саветник
Музеј жртава геноцида
Београд, Република Србија
E-mail: dragan.cvetkovic@muzejgenocida.rs

ГУБИЦИ ПРИПАДНИКА ПАРТИЗАНСКОГ ПОКРЕТА ИЗ ЗАПАДНОГ ДЕЛА ОКУПИРАНЕ СРБИЈЕ У УСТАНКУ 1941. ГОДИНЕ

АПСТРАКТ: *На основу делимично ревидираног пописа „Жртве рата 1941–1945” урађена је геостатистичка анализа страдалих припадника партизанског покрета из западног дела Србије, у устанку 1941. године. Претрпљени губици партизана из региона северозападне и дела западне Србије сагледни су у контексту страдања сабораца са територије окупираних Србије у другим регионима, у релацији са демографским потенцијалима посматраних подручја.*

КЉУЧНЕ РЕЧИ: *Партизани, партизански покрет, устанак, окупирана Србија, региони, становништво, северозападна Србија, део западне Србије, губици*

Свака држава и свака нација се кроз историју сусрела са неколико или више преломних година које су битно утицале на њихов даљи развој. У историји Србије и српског народа 1941. година је свакако једна од тих преломних година. Обележиле су је три догађаја – окупација и распад дотадашње државе, устанак против окупације који се претворио у револуционарни и грађански рат и почетак геноцида почињеног над делом српског народа у НДХ. Српска историографија је давно препознала значај те године, те јој указала пажњу кроз низ монографија, зборника радова, чланака и научних скупова, као и докторских дисертација.¹

¹ У последњих неколико година објављено је неколико наслова који се односе на 1941. годину: Бојан Димитријевић, *Србија 1941*. (Београд: Catena Mundi, 2021);

Не мирeћи се са поразом у Априлском рату, окупацијом и поделом земље, терором који је спровођен над њим у појединим њеним деловима, српски народ је отпочео борбу против новонасталог стања, предводећи остале народе Југославије. Срби су подигли устанак на скоро свим територијама које су настањивали, сврставајући се у два антифашистичка покрета. Иако неупоредиво мања, територија Југославије је, уз рат на истоку, постала једино активно ратно подручје у Европи 1941. године. Рат који се на простору Југославије манифестовао као ослободилачки, антифашистички, револуционарни, грађански, идеолошки, национални, са присутним елементима геноцида (и холокауста, као његовог најекстремнијег облика), од свог почетка се испољио као изразито погубан по становништво. Један од значајних сегмената губитака су страдали припадници партизанског покрета.² Масовност устанка, присуство Главног (касније Врховног) штаба и руководства КПЈ, формирање слободне територије, ставили су ратна дешавања у Србији у жижу интересовања, како самог покрета и народа који га је следио, тако и у перцепцији Немаца и њихових сарадника, ривалског покрета ЈВуО, као и савезника на истоку и западу. Борбе против окупатора, њихових сарадника, а затим и против припадника ЈВУ у започетом грађанском рату, довеле су до знатног страдања припадника партизанског покрета у Србији.³

Истраживачка тема о губицима припадника партизанског покрета из западног дела окупиране Србије током 1941. године треба да одговори на три отворена питања, а то су: временски оквир, територија и нумеричко одређење губитака. Временски оквир је одређен одлуком о подизању устанка и њеном реализацијом, почетком јула 1941. године, управо на овом делу окупиране територије и крајем календарске године, која се готово поклапа са стварањем и губљењем слободне територије у западној Србији, као и напуштањем Србије од војног и политичког руководства покрета са главнином партизан-

Repeating History 194–1991, ed. Predrag J. Marković and Bojan Dimitrijević (Београд: ИСИ, 2021), *Срби и рат у Југославији 1941. године*, ур. Драган Алексић (Београд: ИНИС, 2014). О значају 1941. године за развој партизанског покрета у Србији сведочи и трећина докторске дисертације колеге Немање Девића посвећена управо овој години и партизанском покрету у њој: Немања Ж. Девић, *Партизански покрет у Србији 194–1944*. (Докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју, 2019), 1–299.

² Под припадницима партизанског покрета (партизани) подразумевају се сви припадници јединица које су, углавном, организовали и предводили комунисти. Оне су током рата мењале називе: од НОПОЈ, преко НОВ и ПОЈ, до ЈА.

³ Драган Цветковић, „Губици партизанског покрета са територије Србије у устанку 1941. године” у *Срби и рат у Југославији 1941. године*, ур. Драган Алексић (Београд: ИНИС, 2014), 437–438.

ских снага, чиме је рат прешао у нову фазу.⁴ Упоредно приказивање укупних губитака у устанку са губицима партизана са посматране територије западних делова Србије, као и губитака покрета у 1942. години, послужила је у раду као параметар за поређење и истицање укупних губитака из времена устанка, посебно губитака у ова два региона. Тим компаративним приступом добија се потпунија слика претрпљених губитака, која олакшава сагледавање размера страдања партизана из западног дела окупираних територија.

Просторни оквир овог рада одређен је темом у ужем и ширем смислу. У ужем смислу посматрани су губици партизанског покрета које су претрпела два региона – северозападна Србија и део западне Србије,⁵ док је у ширем смислу посматрана територија окупираних Србије.⁶ Србија је ушла у рат као административно нејединствена територија, подељена на бановине и управу града Београда, да би након дезинтеграције Југославије била оформљена као територија која се налазила под немачком окупацијом и директном војном управом. У досадашњој историографији о рату Србија је посматрана двојачко, као ужа (или централна) Србија или је под њом подразумевана територија Републике Србије са аутономним покрајинама.⁷ У оба случаја полазило се од административних граница насталих после рата. Као основа за истраживање узета је територија окупираних Србије из два основна разлога. Први је што је та територија реално постојала у периоду рата и, други, што је са ње потицао највећи део страдалих партизана. Овакав приступ у посматрању губитака на основу реалног стања на терену посебно је важан јер је регион западне Србије био подељен, те се само једним својим делом налазио у саставу Србије под немачком војноуправном командом. Посматрана два региона су простор на коме је избио устанак, који је предста-

⁴ Крај овог периода одређен је и потпуним раскидом са ЈВО и савезништвом које је од почетка обилазало проблемима који су прерасли у отворене сукобе, а затим и грађански рат (опширније видети у: Branko Petranović, *Srbija u drugom svet-skom ratu 1939–1945*, (Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1992); Kosta Nikolić, *Istorija Ravnogorskog pokreta*, Beograd: Srpska reč, 1999)).

⁵ Регион северозападне Србије се, према административној подели из 1964. године, састојао од општина Обреновац, Богатић, Каменица, Коцељево, Крупањ, Лајковац, Лазаревац, Лозница, Љиг, Љубовија, Мали Зворник, Мионица, Осечина, Прњавор, Шабац, Уб, Ваљево, Владимирци, Волујац, док су део западне Србије чинили тадашње општине Чачак, Лучани, Ариље, Бајна Башта, Чајетина, Ивањица, Косјерић, Кремна, Пожега, Прибој и Ужице.

⁶ Опширније видети: Драган Алексић, „Србија под немачком окупационом управом у Другом светском рату – Особености окупационе управе”, У: *Ослобођење Београда 1944. године* – зборник радова, ур. Александар Животић (Beograd: ИНИС, 2010), 53–72.

⁷ Branko Petranović, *Srbija u drugom ...*, (Beograd, 1992); Jovan Marjanović, *Ustanak i narodnooslobodilački pokret u Srbiji 1941*, Beograd: 1962.

вљао језгро створене слободне територије, на којем је отпочео, ескалирао и кулминирао грађански рат 1941. године, те простор који је претрпео највеће цивилне губитке проузроковане немачким репресивним мерама током сламања устанка.

Као основни извор за ово истраживање послужио је Попис „Жртве рата 1941–1945” из 1964. године,⁸ који је делимично ревидиран.⁹ Пописом је утврђено да је на територији Југославије страдало

⁸ Са реализацијом пописа се, због идеолошке оптерећености, кренуло са грешних основа, а и сама методологија израде пописа била је мањкава. Пописна комисија је утврдила да је учињен читав низ пропуста при изради пописника, те закључила да је њиме обухваћено 56–59% лица од оних које је требало обухватити пописом. Пописна комисија је прорачунала да би пописом требало да се обухвати 1.016.000 до 1.066.000 страдалих особа. Процена претрпљених губитака извршена је у Савезном заводу за статистику, уз стручну сарадњу др Душана Брезника, управника Центра за демографска истраживања. У број који је требало обухватити пописом није урачунато, како је процењено, око 50.000 страдалих квислинга, као ни око 40.000 Рома и Јевреја „за које није имао ко да пружи податке” (иако се из резултата пописа може видети да су Јевреји пописани тачније од других националности). Из тога произилази да је у рату у Југославији укупно страдало између 1.106.000 и 1.156.000 особа, што значи да је пописом било обухваћено између 51,7 и 54% стварно страдалих грађана Југославије. *Žrtve rata 1941–1945 Rezultati popisa* (Београд: Savezni zavod za statistiku, 1966, reprint 1992), 5–23. Новија демографска истраживања, као и анализа резултата овог пописа, упућују на то да за полазну тачку у истраживањима треба узети процену броја страдалих која се креће између 1.070.000 и 1.120.000 особа, одакле следи да је пописом обухваћено од 53,3 до 55,8% страдалих, што је и узето као основа за прорачун у овом раду. Прорачунати број укупно страдалих на територији Краљевине Југославије износи између 1.042.000 и 1.092.000, мада у тај број нису урачунати страдали у комунистичким репресалијама након 15. маја 1945. године, од којих је знатан део, свакако, изгубио живот због ангажованости у рату.

⁹ Пошто је попис страдалих првенствено сачињен ради наплате ратне штете од Немачке, а добијени број страдалих у рату био је далеко од очекиваног и до тада важег броја 1.706.000, одлучено је да се стави забрана на његово коришћење и сав материјал је предат Архиву Југославије на чување. Забрана је трајала готово три деценије, до 1992. године. Због тога је смањена могућност утврђивања правог броја страдалих, услед биолошког нестанка сведока, чиме је знатно отежана покренута ревизија пописа. Користећи се разноврсном архивском грађом, литературом и анкетним формулама, СЗС је, уз асистенцију Музеја жртава геноцида, 1995. године отпочео рад на ревизији пописа, идентификацијом нових особа и провером постојећих података у попису њиховим укрштањем са подацима из других извора. Идеја је била да се ревизијом обухвате сва лица која су живела на простору Југославије, без обзира на националну, верску, етничку, политичку и војну припадност, чиме се исправила основна методолошка грешка непописивања „колаборациониста”. Исправка се односила и на утврђивање починилаца злочина, односно одговорних за страдање, што није чињено 1964. године (иако су пописнице пуне података о извршиоцима злочина), затим на утврђивање броја Рома који нису посебно пописивани већ су вођени, углавном, као остале или непознате националности или, као што је био случај на територији НДХ, као Хрвати, а у мањем броју као Срби или Муслимани. Такође, отклањане су нетачности у подацима, што је довело до њихове променљивости. Стога, изложене податке ко-

597.323 особа,¹⁰ од којих су трећину (30,70%) чинили припадници партизанског покрета (183.256). Према тада важећој административно-географској подели Југославије на републике, од страдалих партизана 29,61% је потицало из Србије (54.263), од којих је 6,17% било из Војводине (11.307) и 1,49% са Косова и Метохије (2.733). Иако је непотпун и, уз сва ограничења које као такав носи,¹¹ попис „Жртве рата 1941–1945” је, по подацима са којима располаже, врло индикативан, јер отвара могућност њихове анализе на врло репрезентативном узорку. За територију окупиране Србије идентификовано је 38.957 страдалих партизана, што представља 71,79% укупних губитака припадника партизанског покрета са територије Републике Србије.¹²

* * *

Партизански покрет је на територији окупиране Србије постојао током читавог рата. Пролазећи кроз више фаза у развоју, са успонима и падовима, покрет је перманентно деловао, а самим тим и увећавао своје људске губитке. Динамика страдања партизана на овој

ји су се односили на ове категорије треба примити са резервом. Ревизија је у СЗС, са прекидима, обављана до 1998. године, а од 2003. се спроводи у МЖГ, у складу са кадровским, материјалним и техничким могућностима Музеја. До сада је ревизијом за подручје Југославије утврђен број од 657.290 страдалих, што је повећање од 10,04% (59.967 особа). Arhiv Jugoslavije (AJ), Fond 179, popis Žrtve rata 1941-1945; Arhiv Muzeja žrtava genocida (AMŽG), fond Žrtve rata 1941–1945. godine. Опширније о попису „Жртве рата” видети: Dragan Cvetković, *„Gubici pripadnika partizanskog pokreta sa teritorije Jugoslavije 1941–1945”* (doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Odeljenje za istoriju, 2016), 6–10; Ненад Лајбеншпергер, *Жртве Другог светског рата у политици југословенске државе (1945–1980)*, (докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју, 2019), 112–120.

¹⁰ Попис је урађен за тадашњу територију Југославије, што значи да су у њу урачунати и страдали са територија припојених након Другог светског рата. Одбијањем броја страдалих са територија прикључених Југославији након 1945. године добија се број страдалих на територији Краљевине Југославије који износи 580.981. *Žrtve rata ...*, 27–39.

¹¹ Поименични пописи људских губитака у Другом светском рату, као и губитака у послератном периоду, настали су како коришћењем података из докумената и литературе, тако и на основу сведочења преживелих (родбине, пријатеља, ...). Тиме се отвара питање поузданости добијених података, те им треба прилазити критички обазриво када су у питању околности, време и место страдања, те тврдње о починиоцу злочина. Један од задатака ревизије пописа је провера тих података укрштањем са сазнањима из других извора, те њихова верификација или одбацивање.

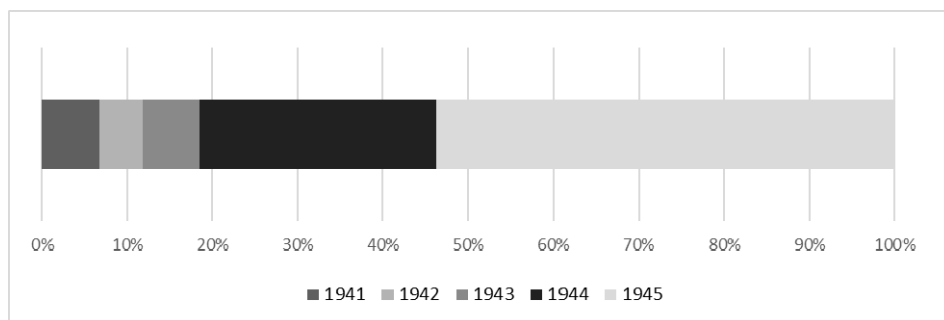
¹² Опширније о губицима партизанског покрета у окупираној Србији, те месту тих губитака на територији касније настале Републике Србије, као и заступљености партизана из окупиране Србије у губицима партизана Југославије, видети у: Dragan Cvetković, *„Gubici pripadnika partizanskog pokreta sa teritorije Jugoslavije 1941–1945”* (doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Odeljenje za istoriju, 2016), 71–172, 72–1103.

територији није била једнака нити равномерна током рата. До четири петине губитака дошло је током последње две ратне године, са половином страдалих у последња четири и по месеци рата.¹³

Табела 1 – Окупирана Србија, партизани – године страдања

Окупирана Србија, партизани	Укупно	1941.	%	1942.	%	1943.	%	1944.	%	1945.	%
Укупно	38.957	2.655	6,82	1.956	5,02	2.594	6,66	10.814	27,76	20.938	53,75

АМŽГ, База података „Жртве рата 1941–1945”

Графикон 1 – Окупирана Србија, партизани – динамика страдања

У првој ратној години, односно у 6 месеци од покретања устанка па до њеног краја, са територије окупиране Србије живот је изгубило 6,82% од свих страдалих партизана са ове територије током рата. Размере страдања у устаничкој години се боље сагледавају упоређене са страдањем у наредној години, када се смањује интензитет борби у Србији, током које је изгубило живот 5,02% од свих страдалих партизана. Однос страдалих у устаничкој 1941. и наредној години био је 1,36 : 1, али, с обзиром на дупло дужи период борби у 1942. години, однос страдалих реално је био 2,72 : 1.¹⁴

¹³ Масовно добровољно приступање партизанским јединицама током борбе за ослобођење Србије, а посебно у другој половини 1944. године, као и спроведена општа мобилизација ради попуне јединица упућених на новоформиран Сремски фронт, вишеструко су утицали на повећање броја страдалих бораца са ове територије. Стопа смртности 1944. године била је увећана 4,17 пута у односу на претходну годину, док је у последњој години рата била 1,94 пута већа, али је реални претрпљени губитак, с обзиром на периоде рата у њима, био 5,16 пута већи.

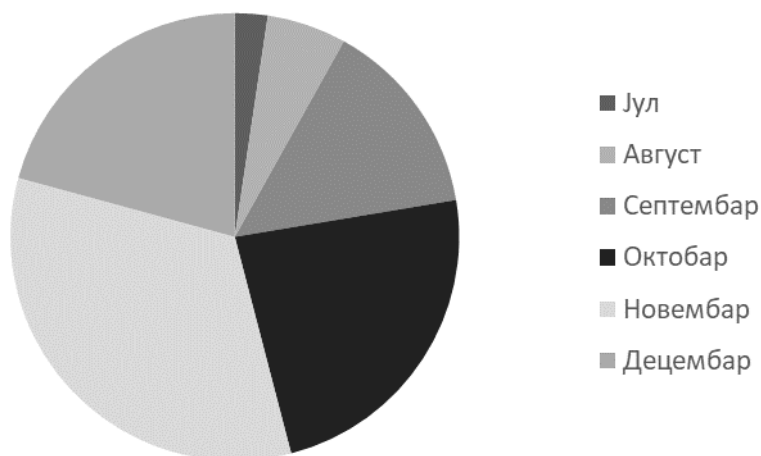
¹⁴ Драган Цветковић, „Губици партизанског покрета са територије Србије у устанку 1941. године” у: *Срби и рат у Југославији 1941. године*, ур. Драган Алексић (Београд: ИНИС, 2014), 441.

Сходно свом опредељењу за активним отпором и перманентним узнемиравањем окупационих снага на овој територији кроз сталну борбу, партизански покрет је брзо, у свега пар месеци, прешао пут од малих акција до вођења фронталних борби са непријатељем у покушајима да сачува и одбрани ослобођене делове земље. Развијајући се и јачајући кроз сталну борбу, коју је сам иницирао, покрет је трпео губитке који су се из месеца у месец увећавали.

Табела 2 – Окупирана Србија, партизани – месеци страдања 1941. године

Окупирана Србија, партизани	Укупно
Јул	54
%	2,36
Август	131
%	5,72
Септембар	327
%	14,28
Октобар	540
%	23,59
Новембар	762
%	33,29
Децембар	475
%	20,75
Укупно познатих	2.289
Непознато	366
%	13,78
Укупно	2.655

АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945”

Графикон 2 – Окупирана Србија, партизани – губици 1941. године по месецима

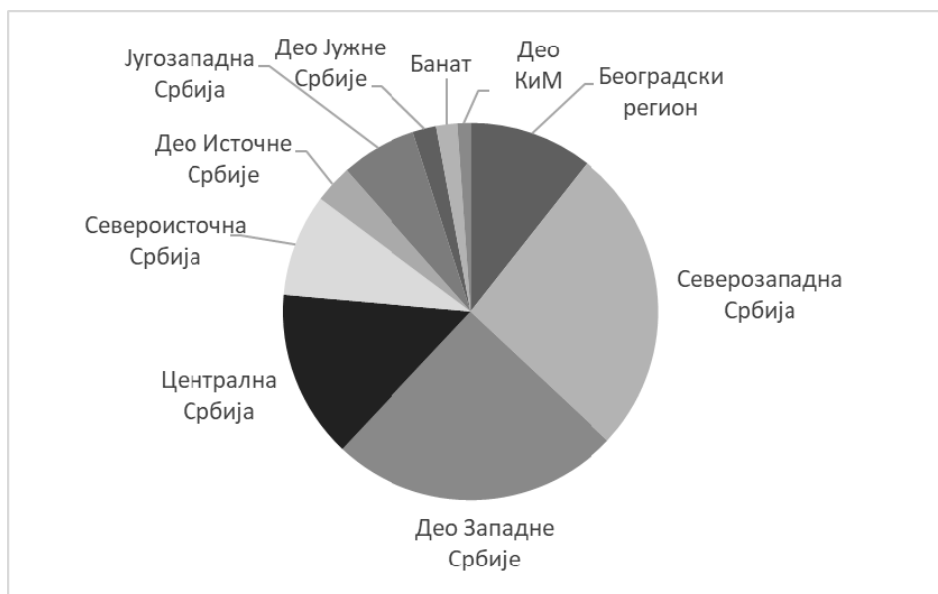
Након минималног страдања у месецу оснивања и почетка деловања, претрпљени губици су се у наредна два месеца скоковито увећавали – 2,42, односно 2,50 пута у односу на претходни месец. Већ у септембру, током учесталих борби за формирање ослобођене територије, у покушајима заузимања већих насеља, партизани су имали седмину укупно претрпљених губитака 1941. године. Покушаји да се заузму поједини већи градови и прошири ослобођена територија, а затим и узалудна настојања да се фронталном борбом од Немаца одбрани слободна територија у октобру и новембру, с једне стране, те почетак отвореног сукоба са ривалским ројалистичким покретом, с друге стране, довели су до значајног увећања губитака припадника партизанског покрета. Током та два месеца губици су досегли максимум од готово три петине укупно страдалих партизана 1941. године (56,88%), с тим што је само претрпљени губитак у новембру представљао трећину свих у устанку страдалих партизана окупиране Србије. Престанак фронталног сукобљавања са Немцима, након губитка ослобођених територија, прелазак у Санџак, а затим и одлазак главнине снага са војним и политичким руководством покрета у Босну, нису значиле и крај страдања припадника покрета. Спорадичне борбе главнине јединица у извлачењу, затим борбе да би се очували остаци разбијених јединица расутих по читавој окупираној територији, сукоби са снагама колаборациониста и супарничких покрета, те стрељања заробљених партизана која су спроводиле окупационе власти, довели су, у последњем месецу 1941. године, до великих страдања. Губици у децембру достигли су петину укупно страдалих партизана те године, али је тада тај губитак био 1,60 пута мањи него у претходном месецу.

Током 1941. године партизански покрет није био једнако развијен у свим крајевима окупирани Србије, што се одразило и на претрпљене губитке. Стварање, па губљење велике слободне територије у западним и делимично централним деловима земље, довели су до већих губитака припадника партизанског покрета управо у тим областима. С друге стране, области источне и јужне Србије биле су поштеђене већих губитака међу партизанима.

Табела 3 – Окупирана Србија, партизани – губици 1941. године према територијалној припадности

Окупирана Србија, партизани – регион	Укупно	1941.	%
Београдски регион	4.827	282	5,84
%	12,39	10,62	//
Северозападна Србија	7.508	700	9,32
%	19,27	26,36	//
Део Западне Србије	2.474	664	26,84
%	6,35	25,01	//
Централна Србија	5.649	383	6,78
%	14,50	14,43	//
Североисточна Србија	5.889	233	3,96
%	15,12	8,77	//
Део источне Србије	4.335	87	2,01
%	11,13	3,28	//
Југозападна Србија	2.348	174	7,41
%	6,03	6,55	//
Део јужне Србије	2.675	54	2,02
%	6,87	2,03	//
Банат	2.786	48	1,72
%	7,15	1,81	//
Део КиМ-а	466	30	6,44
%	1,20	1,13	//
Укупно	38.957	2.655	6,82

АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945”

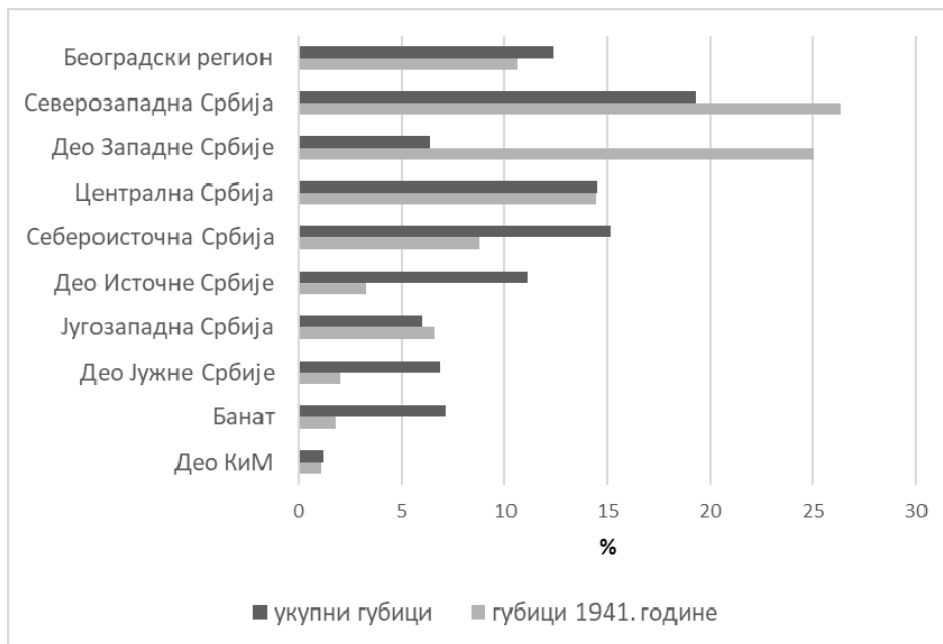
Графикон 3 – Окупирана Србија, партизани – губици 1941. године према регионалној припадности

Устанак који је брзо захватио све делове окупиране Србије није у свим њеним деловима имао исти замањ. У шест од десет региона окупиране територије забележени су значајнији губици у устанку који су збирно чинили девет десетина тада страдалих партизана (91,75%). Упоредни развој два, у том тренутку, антифашистичка покрета, посебну снагу имао је у централним и западним деловима окупиране територије, у којима је, мање или више, успешно спроведена мобилизација војноспособних мушкараца. Активне борбе за стварање ослобођене територије, те борбе за њену одбрану, уз отворени сукоб два ривалска покрета, крајем године, који је започео и кулминирао у западним деловима територије, условили су значајне губитке оба покрета управо у тим регионима. Из северозападне Србије и дела западне Србије потицала је половина укупних губитака партизанског покрета у устанку.¹⁵

Један од параметра за сагледавање значаја устанка у окупираној Србији јесте и поређење губитака претрпљених током његовог тра-

¹⁵ У историографији Србије још увек се чека на рад који би детаљније обрадио губитке које је претрпео Равногорски покрет, односно ЈВуО, како страдалих са територије Србије, тако и са осталих подручја на којима је покрет деловао. Такође, потребно је изградити и студије о претрпљеним губицима војно-полицијских формација повезаних са колаборационистичком владом у окупираној Србији (Српска државна стража, Српски добровољачки корпус, ...).

јања са укупним губицима партизанског покрета окупиране територије. Неједнака развијеност устанка у различитим деловима окупиране Србије довела је до изразите диспропорције у губицима партизана из неког региона у 1941. години у односу на укупне губитке покрета из истог региона током рата. Региони северозападне Србије и дела западне Србије се, према тада претрпљеном страдању партизана, прилично издвајају у поређењу са осталим регионима.

Графикон 4 – Окупирана Србија, партизани – заступљеност у становништву и учешће у губицима 1941. године према регионалној припадности

Делови окупиране Србије на којима се налазило језгро устаничке територије претрпели су несразмерно велике губитке у поређењу са заступљеношћу у укупним губицима. Три региона из западног дела окупиране територије имала су већу заступљеност у губицима претрпљеним у устанку него у укупним губицима; део западне Србије 3,94 пута, северозападне Србије 1,37 пута и југозападна Србија 1,09 пута већу, док је регион централне Србије имао изједначена учешћа. У осталих шест региона претрпљени губитак у устанку био је мањи од њиховог учешћа у укупним губицима партизана ове територије, од београдског региона у коме је био 1,17 пута мањи, преко делова источне и јужне Србије са 3,39, односно 3,38 пута мањим, до Баната у коме је губитак био 3,95 пута мањи.

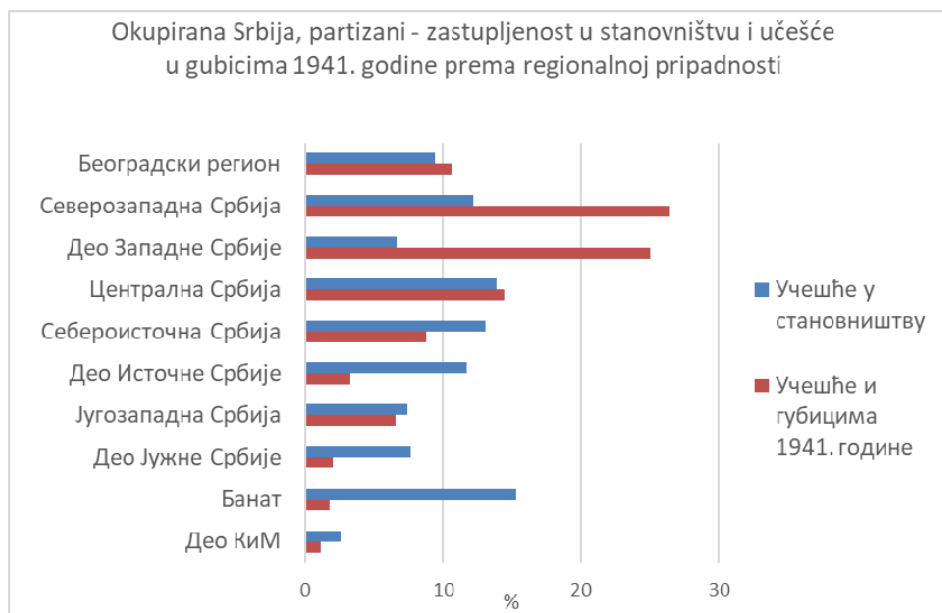
Сагледавање реалних губитака партизанског покрета са неког дела окупиране територије могућ је кроз компаративни приказ у односу на друге делове, узимајући у обзир демографски потенцијал региона из којих су губици потицали.¹⁶ Губици партизанског покрета из различитих делова окупиране Србије нису били у складу са демографским потенцијалом региона из којих су потицали. Четири од десет региона имало је већу заступљеност у губицима од учешћа тих региона у становништву окупиране Србије (два региона вишеструко већу заступљеност), док је осталих шест региона имало мању заступљеност (три вишеструко мању).

Табела 4 – Окупирана Србија, партизани – заступљеност у становништву и учешће у губицима 1941. године према регионалној припадности

Окупирана Србија, партизани – региони	% учешће у популацији	% у губицима партизана
Београдски регион	9,40	10,62
Северозападна Србија	12,19	26,36
Део западне Србије	6,64	25,01
Централна Србија	13,89	14,43
Североисточна Србија	13,09	8,77
Део источне Србије	11,77	3,28
Југозападна Србија	7,46	6,55
Део јужне Србије	7,68	2,03
Банат	15,31	1,81
Део КиМ-а	2,56	1,13

АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945”

¹⁶ Сви прорачуни о бројности становништва окупиране Србије и појединих региона и градова урађени су на основу пописа становништва из 1931. године. *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. 3. 1931. godine, knjiga I; Prisutno stanovništvo, broj kuća i domaćinstava*, Београд: Државна штампарија, 1937, те на основу публикације *Демографска статистика Становништво по вероисповести и матерњем језику по попису од 31-III - 1931 године, Србија са Војводином и Косово – Метохијом, Преглед по општинама* (Београд: Државни статистички уред Демократске Федеративне Југославије, 1945).

Графикон 5 – Окупирана Србија, партизани – заступљеност у становништву и учешће у губицима 1941. године према регионалној припадности

Три четвртине (76,42%) свих страдалих партизана 1941. године потицало је из четири региона окупиране Србије (београдски, северозападна и централна Србија и део западне Србије)¹⁷ у којима је живело 42,12% становништва. Њихово страдање било је 3,24 пута веће од страдања сабораца из осталих шест региона, али је реални претрпљени губитак, с обзиром на заступљеност региона у становништву, био 4,45 пута већи. Половина свих страдалих партизана (51,37%) потицала је из два региона која су чинила језгро устаничке територије – дела западне и северозападне Србије. С обзиром на то да је у њима живело 18,83% становништва, њихов претрпљени губитак био је реално 4,57 пута већи од губитка сабораца из осталих осам региона. Иако су ова два региона имала готово изједначено учешће у губицима, реално страдање партизана из дела западне Србије је, с обзиром на заступљеност у становништву, било 1,75 пу-

¹⁷ На подручју ова четири региона окупиране територије настало је, у лето 1941. године, 12 од укупно 25 партизанских одреда са територије окупиране Србије, с тиме што су они били много бројнији од одреда у другим деловима окупиране територије. Nikola Anić, Sekula Joksimović i Mirko Gutić, *Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije, Pregled razvoja oružanih snaga narodnooslobodilačkog pokreta Jugoslavije 194 – 1945*. (Beograd: Vojnoistorijski institut, 1982), 70.

та веће од претрпљеног губитка њихових сабораца из региона северозападне Србије.¹⁸ Посматрајући појединачно регионе окупиране територије, закључује се да је део западне Србије у страдању партизанског покрета у устанку претрпео реално 13,57, односно 14,25 пута веће губитке од дела источне и дела јужне Србије, те реално 31,86 пута веће губитке од сабораца из Баната.

Новонастало стање у виду окупације Србије и њено неприхватање од већег дела народа, изражена слободарска традиција која се манифестовала јаком жељом за борбом за слободу, географске карактеристике терена погодног за герилско ратовање, уз пропагандни и организациони рад комунистичке партије на терену, допринели су да се партизански покрет у западном делу окупиране Србије брзо развије, активно делује, али и трпи губитке већ од првих дана свога постојања и деловања. До највећег страдања припадника покрета дошло је у последњим месецима 1941. године, са трећином губитака претрпљених током новембра. Партизани региона северозападне и дела западне Србије нису имали једнаку динамику страдања, као што им ни заступљеност у губицима по месецима није била иста.

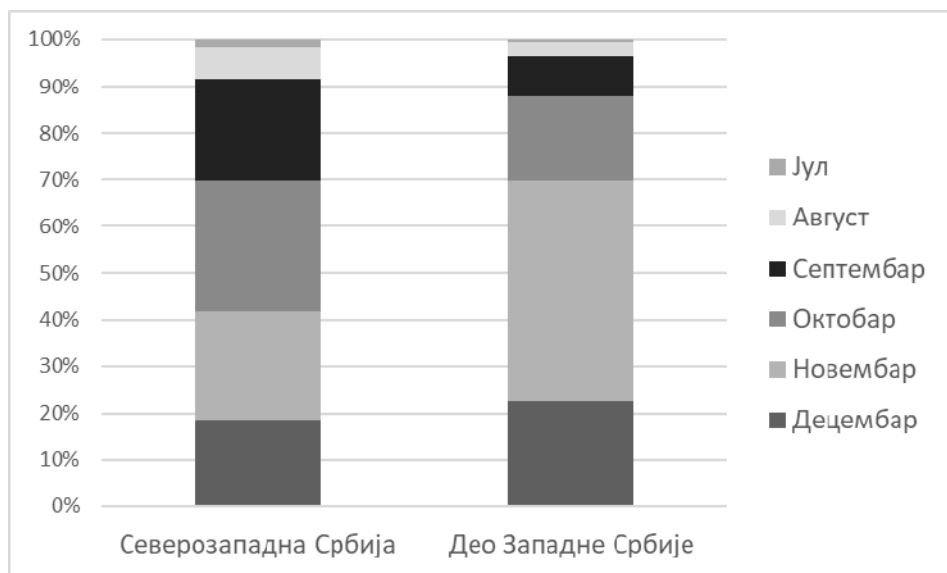
Табела 5 – Окупирана Србија, северозападна Србија и део западне Србије, партизани – месеци страдања 1941. године према територијалној припадности

Северозападна и део западне Србије – месеци страдања	Укупно	Северозападна Србија	%	Део западне Србије	%
Јул	15	11	73,33	4	26,67
%	1,24	1,76	//	0,68	//
Август	59	42	71,19	17	28,81
%	4,87	6,71	//	2,90	//
Септембар	187	136	72,73	51	27,27
%	15,43	21,72	//	8,70	//
Октобар	281	176	62,63	105	37,37
%	23,18	28,11	//	17,92	//
Новембар	420	144	34,28	276	65,72
%	34,65	23,00	//	47,10	//

¹⁸ Разлог за много веће страдање партизана овог региона у односу на регион северозападне Србије, а посебно у односу на остале регионе, може се тражити у чињеници да је то једини регион који се потпуно налазио у саставу ослобођене територије, те је у њему пропаганда КПЈ и деловање партизанског покрета ради придобијања народа за приступање јединицама било најизраженије, а и мобилизација у партизанске јединице је спроведена опсежније него у осталим деловима окупиране територије.

Децембар	250	117	46,80	133	53,20
%	20,63	18,69	//	22,70	//
Укупно познатих	1.212	626	51,65	586	48,35
Непознато	152	74	48,68	78	51,31
%	11,14	10,57	//	11,65	//
Укупно	1.364	700	51,32	664	48,68

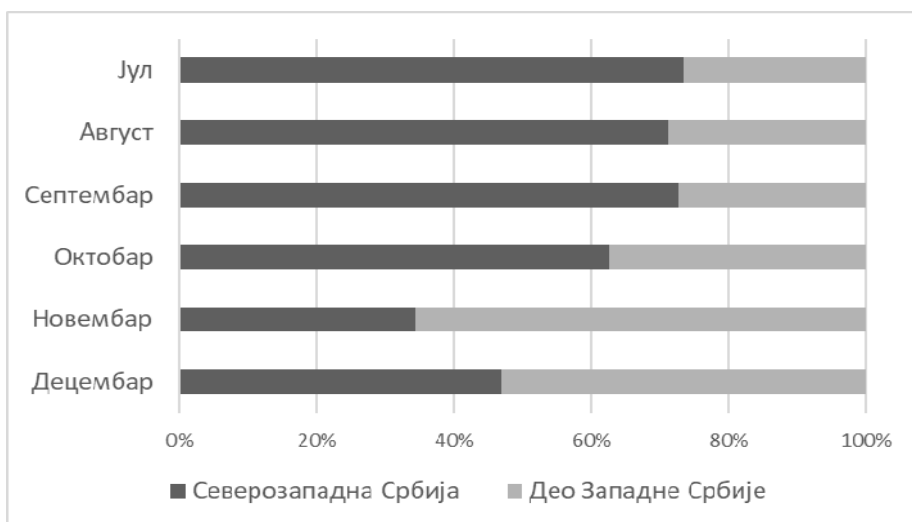
АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945”

Графикон 6 – Северозападна Србија и део западне Србије, партизани – губици по месецима према територијалној припадности

Приближно једнак број страдалих које су имали припадници покрета ова два региона 1941. године ипак се разликовао када се упореде месечна страдања. Развој ратних дешавања условио је и динамику претрпљених губитака. У периоду масовнијих погибија, од септембра па до краја године, страдања партизана северозападне Србије била су доста равномернија, али су у октобру и новембру губици износили једну четвртину поднетих губитака. За разлику од њих, партизани из дела западне Србије су највећим делом страдали током последња два месеца 1941. године. Током прва три месеца постојања покрета, у периоду јул – септембар, живот је изгубила трећина партизана северозападне Србије (30,19%), што је било 2,46 пута више него погинулих сабораца из дела западне Србије у истом периоду (12,28%), да би се њихово повећано страдање наставило и

у наредном месецу (1,57 пута веће). У новембру 1941. године дошло је до преокрета у динамици страдања партизана у ова два региона. Борбе са супарничким ројалистичким покретом, а затим и узалудан покушај брањења Ужица, као центра слободне територије, проузроковали су да је из дела западне Србије половина партизана изгубила живот у том месецу, што је било двоструко више (2,04 пута) него код сабораца из региона северозападне Србије, а њихово нешто веће страдање забележено је и у наредном месецу (1,21 пута).

Графикон 7 – Северозападна Србија и део западне Србије, партизани – према територијалној припадности и месецу страдања

Однос страдалих партизана два региона варирао је током 1941. године. Током прва три месеца постојања и деловања партизанског покрета, страдали партизани из северозападне Србије чинили су три четвртине укупно страдалих из ова два региона, да би се у октобру њихов удео смањио на три петине. Током последња два месеца устаничке године већину страдалих ова два региона чинили су партизани из дела западне Србије, са највећим учешћем од две трећине током новембра 1941. године. Реалнија слика сагледавања страдања партизана ова два региона током устаничке године добија се укрштањем претрпљених губитака са демографским потенцијалом тих региона. Иако је номинално страдање партизана северозападне Србије током прва три месеца устанка било 2,62 пута веће од губитака сабораца из дела западне Србије, реални губитак је, с обзиром на заступљеност становништва два региона у популацији, био 1,43 пута већи. Већ у октобру

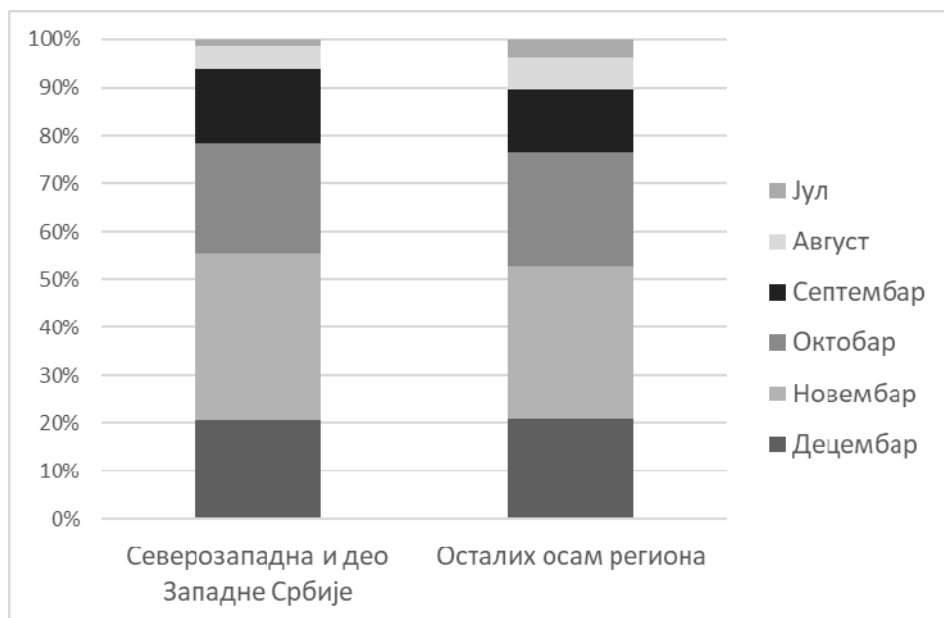
1941. године губитак припадника партизанског покрета из дела западне Србије био је реално 1,09 пута већи, да би у новембру и децембру њихово страдање било реално 3,51, односно 2,08 пута веће.

Партизански покрет на окупираној територији није имао исти развојни пут у свим њеним деловима, тако да ни губици припадника партизанског покрета из различитих региона у устаничкој години нису били равномерни у сваком месецу. Губици које су претрпели партизани северозападне и дела западне Србије су се већ од позног лета издвојили у укупном страдању 1941. године.

Табела 6 – Окупирана Србија, партизани – страдање по месецима 1941. године према територијалној припадности

Окупирана Србија – месеци страдања	укупно	Северозападна и део западне Србије	%	Осталих осам региона	%
Јул	54	15	27,78	39	72,22
%	2,36	1,24	//	3,62	//
Август	131	59	45,04	72	54,96
%	5,72	4,87	//	6,68	//
Септембар	327	187	57,19	140	42,81
%	14,28	15,43	//	13,00	//
Октобар	540	281	52,04	259	47,96
%	23,59	23,18	//	24,05	//
Новембар	762	420	55,12	342	44,88
%	33,29	34,65	//	31,75	//
Децембар	475	250	52,63	225	47,37
%	20,75	20,63	//	20,89	//
Укупно познатих	2.289	1.212	52,95	1.077	47,05
Непознато	366	152	41,53	214	58,47
%	13,78	11,14	//	16,58	//
Укупно	2.655	1.364	51,37	1.291	48,63

АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

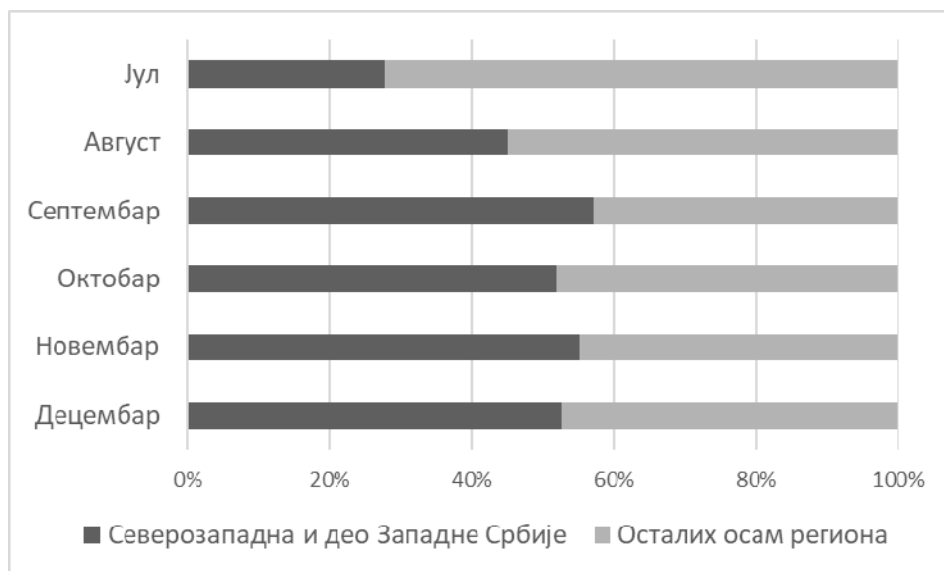

Графикон 8 – Окупирана Србија, партизани – страдање по месецима 1941. године према територијалној припадности

Током прва два месеца постојања покрета, партизани из северо-западне Србије и дела западне Србије изгубили су 6,11% од укупно страдалих у тој години, што је било учешће у губицима 1,68 пута мање него у осталим деловима окупиране Србије из којих је у истом периоду живот изгубило 10,30% партизана.¹⁹ У периоду повећаног страдања припадника покрета након распламсавања устанка, у јесен и зиму 1941. године, губици партизана ова два региона били су већи у септембру и новембру – 1,19, односно 1,09 пута, док је број страдалих у октобру и децембру био изједначен.²⁰

¹⁹ Током прва два месеца устанка највише партизана страдало је у београдском региону и централној Србији, што је чинило 48,72% (Београд – 10, централна Србија – 9), односно 55,56% (Београд – 26, централна Србија – 47) од тада страдалих партизана из осталих осам региона.

²⁰ У београдском региону и централној Србији и наредних месеци је било највише погинулих партизана у односу на број страдалих у осталих осам региона окупиране територије, перманентно чинећи око половине страдалих (септембру 52,14%, октобру 45,95%, новембру 50,58%), са највећим учешћем од три петине (58,22%) претрпљених губитака у децембру месецу (београдски регион – 53, централна Србија – 78 страдалих).

Графикон 9 – Окупирана Србија, партизани – према територијалној припадности и месецу страдања

Од формирања првих јединица у јулу, почетних борби и првих губитака, партизани из западних делова окупиране територије чинили су више од четвртине тада страдалих бораца, да би њихов удео у септембру и новембру порастао на готово три петине тада страдалих партизана, с тим што је њихов удео у губицима од септембра константно био изнад половине. Већ у првом месецу устанка, удео губитака партизана из северозападне и дела западне Србије (27,78%) био је већи од заступљености ових региона у становништву окупиране територије (18,83%), тако да је њихово страдање тада било реално 1,66 пута веће од претрпљених губитака сабораца из осталих делова окупиране Србије. Од наредног месеца, њихови губици су током читаве устаничке године били вишеструко већи од губитака партизана из других региона, највећи у септембру и новембру 1941. године, када су реално били 5,76, односно 5,29 пута већи.

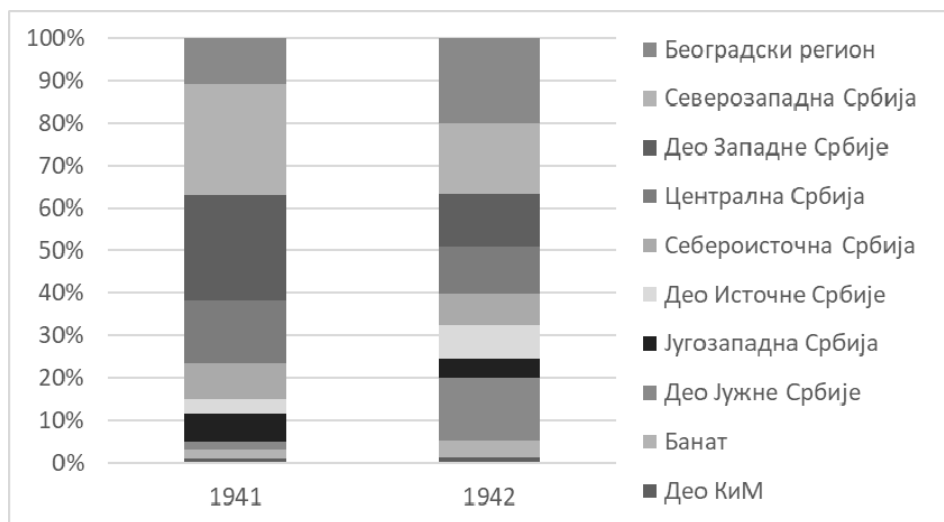
Размере губитака претрпљених у устанку 1941. године могуће је сагледати упоредним приказом са губицима у наредној години. Током 1942. године било је мање страдалих партизана у окупираној Србији, мада је у неким регионима забележен и пораст губитака.

ПАРТИЗАНСКИ ПОКРЕТ ИЗ ЗАПАДНОГ ДЕЛА СРБИЈЕ У УСТАНКУ 1941.

Табела 7 – Окупирана Србија, партизани – региони према годинама страдања

Окупирана Србија, партизани	Укупно	1941.	%	1942.	%	1943. – 1945.	%
Београдски регион	4.827	282	5,84	388	8,04	4.157	86,12
%	12,39	10,62	//	19,84	//		//
Северозападна Србија	7.508	700	9,32	327	4,35	6.481	86,32
%	19,27	26,36	//	16,72	//		//
Део западне Србије	2.474	664	26,84	245	9,90	1.565	63,26
%	6,35	25,01	//	12,52	//		//
Централна Србија	5.649	383	6,78	216	3,82	5.050	89,40
%	14,50	14,43	//	11,04	//		//
Североисточна Србија	5.889	233	3,96	143	2,43	5.513	93,61
%	15,12	8,77	//	7,31	//		//
Део источне Србије	4.335	87	2,01	156	3,60	4.092	94,39
%	11,13	3,28	//	7,97	//		//
Југозападна Србија	2.348	174	7,41	89	3,79	2.085	88,80
%	6,03	6,55	//	4,55	//		//
Део јужне Србије	2.675	54	2,02	292	10,92	2.329	87,06
%	6,87	2,03	//	14,93	//		//
Банат	2.786	48	1,72	74	2,66	2.664	95,62
%	7,15	1,81	//	3,78	//		//
Део КиМ-а	466	30	6,44	26	5,58	410	87,98
%	1,20	1,13	//	1,33	//		//
Укупно	38.957	2.655	6,82	1.956	5,02	34.346	88,16

АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945”

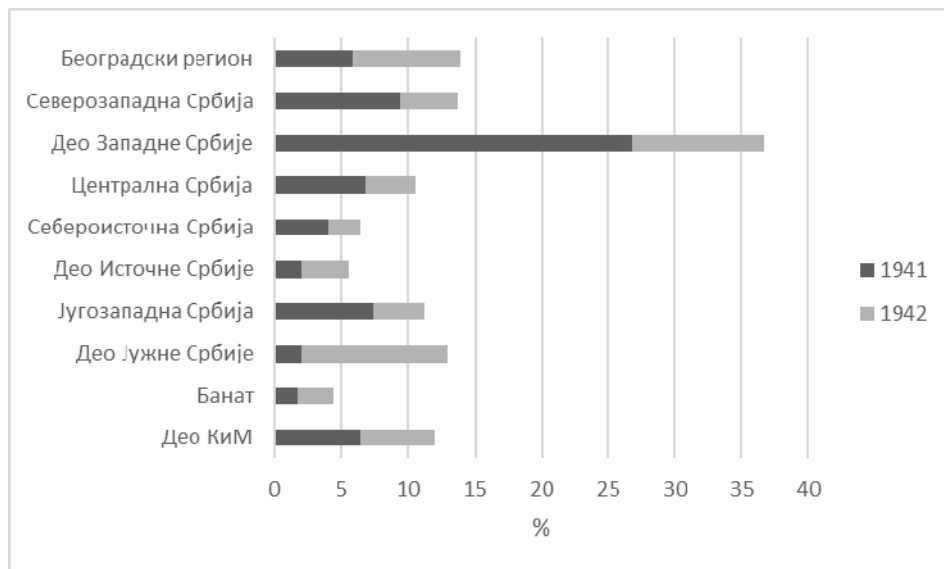

Графикон 10 – Окупирана Србија, партизани – учешће у губицима према години страдања и регионалној припадности

Сламање устанка широких размера у окупираној Србији, крајем 1941. године, није се једнако одразило на припаднике покрета из свих региона, па самим тим и на губитке које су партизани из тих делова трпели у наредној години. Два региона из којих је потицала половина страдалих партизана у устанку претрпела су највећи пад заступљености у губицима наредне године. Учешће страдалих партизана из дела западне Србије у губицима 1942. године било је преполовљено, спавши са четвртине на осмину тада претрпљених губитака. Истовремено је заступљеност у губицима партизана из северозападне Србије била мања за трећину (1,58 пута), спавши са четвртине на шестину страдалих. Од осталих осам региона, из три је смањење учешћа у губицима било доста мање: североисточне Србије 1,20 пута, централне Србије 1,31 пута и југозападне Србије 1,44 пута, док је у осталих пет региона учешће у губицима 1942. године порасло – у београдском региону 1,87 пута, а у делу јужне Србије чак 7,35 пута.

Поред драстичног пада заступљености губитака партизана из дела западне и северозападне Србије 1942. године, њихово тадашње учешће (29,24%) у страдању превазилазило је њихову заступљеност у становништву (18,83%). Тиме је њихово учешће у губицима и у 1942. години било реално 1,78 пута веће од губитака сабораца из осталог дела окупиране Србије. Иако је у другој ратној години претрпљени губитак партизана из дела западне Србије био за четвртину мањи (1,33 пута) од страдања сабораца из северозападне Србије, њихов губитак

је, с обзиром на заступљеност региона у становништву, био реално 1,37 пута већи. Тиме су се партизани ова два региона, а посебно они из дела западне Србије, битно издвојили према претрпљеним губицима током прве две године рата (односно осамнаест месеци постојања покрета) у односу на саборце из осталих делова окупиране Србије.

Графикон 11 – Окупирана Србија, партизани – динамика губитака према регионалној припадности

Динамика страдања партизана из различитих региона окупиране Србије није била једнака. У шест од десет региона окупиране територије удео у губицима у прве две године рата, односно првих осамнаест месеци постојања покрета, био је између 10 и 15 процената, у два региона између 5 и 10 процената, а у једном испод 5 процената страдалих партизана. Једино се део западне Србије издваја као регион у коме је у том периоду живот изгубило готово две трећине укупно страдалих партизана (36,74%).

Шест од десет региона претрпело је номинално веће губитке у 1941. години него у наредној, док су у четири они били мањи. Са четвртином страдалих партизана у 1941. години (26,84%) део западне Србије се апсолутно издваја у односу на све друге регионе. У односу на укупне губитке партизана овог региона, удео у губицима током устанка био је 3,93 пута већи од удела тада страдалих припадника партизанског покрета у укупним губицима. Удео у губицима тада страдалих партизана из дела западне Србије био је 2,88 пута већи од

удела партизана из северозападне Србије, као првог пратећег региона, 4,59, односно 3,96 пута од удела партизана београдског региона и централне Србије, те 15,60, односно 13,35 пута већи од удела у губицима партизана из Баната, те делова источне и јужне Србије страдалих у истом периоду. Удео страдалих припадника партизанског покрета северозападне Србије у устанку био је 1,59, односно 1,37 пута већи од удела страдалих у београдском региону и централној Србији, те 5,42, односно 4,64 пута већи од удела тада страдалих сабораца из Баната, односно делова јужне и источне Србије.

Чињеница да је у партизанском покрету у прве две године рата било неједнаких периода страдања његових припадника, показује реалнију слику размера претрпљених губитака 1941. године.

Табела 8 – Окупирана Србија, партизани – однос у губицима 1941. и 1942. године према регионалној припадности

Окупирана Србија, партизани – однос страдања 1941/1942.	Номинални губитак 1941. године у односу на 1942.	Реални губитак 1941. године у односу на 1942.
Београдски регион	1,38 пута мањи	1,45 пута већи
Северозападна Србија	2,14 пута већи	4,28 пута већи
Део западне Србије	2,71 пута већи	5,42 пута већи
Централна Србија	1,77 пута већи	3,54 пута већи
Североисточна Србија	1,63 пута већи	3,26 пута већи
Део источне Србије	1,79 пута мањи	1,12 пута већи
Југозападна Србија	1,95 пута већи	3,91 пута већи
Део јужне Србије	5,40 пута мањи	2,70 пута мањи
Банат	1,55 пута мањи	1,29 пута већи
Део КиМ-а	1,15 пута већи	2,31 пута већи

АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945”

С обзиром на дупло краћи период постојања и деловања покрета у години устанка, претрпљени губици партизана из девет региона су реално били већи у 1941. него у наредној години. Губици које су претрпели припадници партизанског покрета из западног дела окупиране Србије се и овде издвајају у односу на остале. Партизани из два региона, дела западне, односно северозападне Србије, претрпели су реално 5,42, односно 4,28 пута веће губитке у устанку него у наредној години. Значајније губитке у 1941. години него у наредној имали су и партизани из региона југозападне, централне и севе-

роисточне Србије, док су једино припадници покрета из дела јужне Србије, који се налазио у оквиру окупираних територија, претрпели веће губитке у 1942. години.

* * *

Немирење са новонасталим стањем, неприхватање окупације, изражена слободарска традиција која се манифестовала јаком жељом за борбом за слободу, географске карактеристике терена погодне за герилско ратовање, уз пропагандни и организациони рад Комунистичке партије на терену, допринели су да се партизански покрет у западном делу окупираних Србије од почетка свога постојања и деловања искаже као најорганизованији и најборбенији. Губици које су у устанку претрпели припадници партизанског покрета из региона северозападне и дела западне Србије су се од почетка борби издвајали у односу на губитке сабораца из других делова окупираних територија, а разлике су постојале како у оквиру ова два региона, тако и у односу на друге регионе.

У устанку је са овог дела окупираних територија потицала половина претрпљених губитака партизанског покрета (51,37%). С обзиром на то да је у њима живело 18,83% становништва, њихов губитак био је реално 4,57 пута већи од губитака сабораца из осталих осам региона. Доминантни у покрету од његовог настанка, партизани из северозападне и дела западне Србије су, током септембра и новембра 1941. године, чинили три петине укупно страдалих партизана у окупираној Србији (57,19 односно 55,12%). Иако су ова два региона имала готово изједначено учешће у губицима, реално страдање партизана из дела западне Србије је, с обзиром на заступљеност у становништву, било 1,75 пута веће од претрпљеног губитка њихових сабораца из региона северозападне Србије. Четвртина свих страдалих партизана из дела западне Србије (26,84%) изгубила је живот током 1941. године, што је било 3,93 пута веће страдање од просечног губитка у окупираној Србији у том периоду. Укупни губици партизана окупираних Србије претрпљени у устанку су, с обзиром на периоде постојања и деловања покрета у њима (шест наспрам дванаест месеци), били реално 2,72 пута већи него у наредној години, али су у регионима северозападне и дела западне Србије били 4,28, односно 5,42 пута већи.

Устанак против окупатора, стварање слободне територије, чије се језгро налазило у западним деловима окупираних Србије, борбе за њено очување, али и борбе у грађанском, револуционарном и идеолошком рату са монархистичким покретом, отпочете управо на овој територији, довеле су до великих губитака партизанског покрета у

овом делу окупиране територије. Приказане размере страдања партизана из северозападне и дела западне Србије јасно указују на то да су ова два региона у борбама током устанка и почетне фазе грађанског рата претрпела несразмерно веће губитке од сабораца из осталих делова окупиране територије. Мада су претрпљени губици 1941. године утицали су на смањење снаге партизанског покрета у наредне две године, он није нестао са овог простора. У 1944. години партизански покрет у овим регионима се потпуно опоравио, реорганизовао и ојачао, следећи слободарску идеју и борбени пут сабораца из 1941. године и из рата изашао као победнички.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Необјављени извори

Архив Југославије, фонд 179, Попис „Жртве рата 1941–1945” из 1964. године.

Архив Музеја жртава геноцида, фонд „Жртве рата 1941–1945” и база података „Жртве рата 1941–1945”.

Објављени извори

Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. 3. 1931. godine, knjiga I; Prisutno stanovništvo, broj kuća i domaćinstava, Београд: Државна штампарија, 1937.

Демографска статистика, Становништво по вероисповести и мајинском језику по попису од 31-III-1931. године, Србија са Војводином и Косово – Метохијом, Преглед по општинама. Београд: Државни статистички уред Демократске Федеративне Југославије, 1945.

Žrtve rata 1941–1945, Rezultati popisa. Београд: Savezni zavod za statistiku, 1966, reprint 1992.

Литература

Алексић, Драган. „Србија под немачком окупационом управом у Другом светском рату – Особености окупационе управе”, у: *Ослобођење Београда 1944. године* – зборник радова, ур. Александар Животић, 53–72, Београд: ИНИС, 2010.

Анић, Никола, Sekula Joksimović i Mirko Gutić. *Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije, Pregled razvoja oružanih snaga narodnooslobodilačkog pokreta Jugoslavije 1941–1945..* Београд: Војноисторијски институт, 1982.

Девић, Немања Ж. *Партизански покрет у Србији 1941–1944*, (докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју, 2019)

- Димитријевић, Бојан. *Србија 1941*, Београд: Catena Mundi, 2021.
- Лајбеншпергер, Ненад. *Жртве Другог светског рата у политици југословенске државе: (1945–1980)*, (докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју, 2019.
- Marjanović, Jovan. *Ustanak i narodnooslobodilački pokret u Srbiji 1941*. Beograd: Institut društvenih nauka, 1962.
- Nikolić, Kosta. *Istorija Ravnogorskog pokreta*. Beograd: Srpska reč, 1999.
- Petranović, Branko. *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939–1945*. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1992.
- Repeating History 1941–1991*, ed. Predrag J. Marković and Bojan Dimitrijević. Beograd: ИСИ, 2021.
- Срби и рат у Југославији 1941. године*, ур. Драган Алексић. Београд: ИНИС, 2014.
- Cvetković, Dragan. „*Gubici pripadnika partizanskog pokreta sa teritorije Jugoslavije 1941–1945*”. Doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Odeljenje za istoriju, 2016.
- Цветковић, Драган. „Губици партизанског покрета са територије Србије у устанку 1941. године” у: *Срби и рат у Југославији 1941. године*, ур. Драган Алексић, 437–438. Београд: ИНИС, 2014.

Dr. Dragan Cvetković, Museum advisor
Genocide Victims Museum
Belgrade, Republic of Serbia
E-mail: dragan.cvetkovic@muzejgenocida.rs

THE LOSSES OF MEMBERS OF THE PARTISAN MOVEMENT FROM THE WESTERN PART OF OCCUPIED SERBIA IN THE 1941 UPRISING

(Summary)

The geostatistical analysis of the losses of members of the partisan movement from the western parts of Serbia, who died in the uprising of 1941, was made on the basis of the partially revised census of "Victims of the War 1941-1945" from 1964. Dissatisfaction with the new situation, non-acceptance of the occupation, pronounced libertarian tradition manifested by a strong desire for freedom, geographical characteristics of the terrain suitable for guerrilla warfare, with propaganda and organizational work of the Communist Party on the ground, led to a nationwide uprising. Since the beginning of its existence and activities, the partisan movement in the western parts of Serbia has emerged as the best organized and the most militant part

of the entire partisan movement in Serbia. The losses suffered in the uprising by members of the partisan movement from the region of Northwestern and parts of Western Serbia stood out from the beginning of the fighting in relation to the suffering of comrades from other parts of the occupied territory. There were differences in suffered losses within these two regions, as well as with other regions of occupied Serbia. Half of the losses of the partisan movement suffered in the uprising came from this part of the occupied territory (51.37%). Considering that 18.83% of the population lived in them, their loss was really 4.57 times higher than the loss of comrades from the other eight regions. Although these two regions had an almost equal share in losses, the real suffering of the partisans from a part of Western Serbia, given the population, was 1.75 times greater than the loss of their comrades from the region of Northwestern Serbia. The steady growth of the partisan losses from these two regions culminated in November when a third of the total losses suffered in 1941 was lost. Dominant in the movement's losses since its establishment, partisans from Northwestern and parts of Western Serbia accounted for three-fifths of the total number of partisans killed in occupied Serbia during September and November 1941 (57.19% and 55.12%, respectively). A quarter of all partisans killed in the region of Western Serbia (26.84%) lost their lives during 1941, which was 3.93 times more than the average loss in occupied Serbia that year. The total losses of the partisans of occupied Serbia who suffered in the uprising, given the periods of the existence and activities of the movement in them (six versus twelve months), were realistically 2.72 times higher than in the following year, but in the regions of Northwestern and Western Serbia they were 4.28 and 5.42 times higher, respectively. The uprising against the occupation, the establishment of a free territory, whose core was in the western parts of occupied Serbia, the struggle for its preservation, and also the struggle in the civil, revolutionary and ideological war with the monarchist movement, led to great losses of the partisan movement from this occupied territory. The scale of the suffering of the partisans from the Northwest and parts of Western Serbia clearly shows that these two regions suffered disproportionately greater losses in the fighting during the uprising and the initial phase of the civil war than their comrades from other parts of the occupied territory. The losses suffered in 1941 affected the weakening of the partisan movement in the next two years, but not to such an extent that it completely disappeared from this territory. During 1944, the partisan movement in these parts of occupied Serbia completely recovered, reorganized and strengthened, and became a significant part of the army that liberated Yugoslavia. Following the idea of freedom and the fighting path of the comrades from 1941, the movement emerged victorious from the war.

KEY WORDS: Partisans / partisan movement, uprising, occupied Serbia, regions, population, Northwestern and part of Western Serbia, losses